CONTRIBUȚII LA BIBLIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ VECHE. DOUĂ TIPĂRITURI SIBIENE

În „Catalogul cărții românești vechi din colecțiile Bibliotecii »V. A. Urechia«", Gheorghe Hâncu, descriind o bucoavnă, fără foaie de titlu, o consideră de tipul celor tipărite la Brașov în 1816[1]. Atribuire preluată și de Daniela Poenaru[2].

Reluînd cercetarea acestei bucoavne, cu ocazia completării fișei de patrimoniu, am constatat că nu are nici o legătură cu cele tipărite la Brașov, începînd cu anul 1805, care au partea gramaticală restrînsă la paginile 2—11 (cităm după ediția din 1816), în restul textului, paginile 13—84 fiind rugăciuni pentru slujbele vecerniei, utreniei și liturghiei. Tabelele de la sfîrșitul cărții sînt pentru numele „slovenești, arăpești și latinești", deosebite, deci, de cele din exemplarul Bibliotecii „V. A. Urechia", care sînt pentru numere „românești, arăpești, latinești".

Din lectura bucoavnei de la Galați, am constatat că autorul ei este convins, ca și Radu Tempea, că „Măestria gramaticească este începerea și povățuirea spre to[a]te celelalte măestrii și științe înalte". Din cele 92 pagini ale bucoavnei, 49 sînt rezervate gramaticii. Nici una din bucoavnele tipărite pentru românii din cadrul Imperiului habsburgic nu oferea elevilor un număr atît de mare de cunoștințe gramaticale. Din păcate, din cauze pe care nu le cunoaștem, dar le putem bănui, această bucoavnă nu a mai fost reeditată. Școlile, atît pentru românii ortodocși, cît și pentru cei uniți, deși erau scoase de sub conducerea monopolizantă a bisericii, prin „Ratio educationis" (1777), rămîn sub conducerea administrativă a episcopilor de la Sibiu, Arad și Blaj, care se îngrijesc de tipărirea bucoavnelor, bogate în texte religioase.

Bucoavna din colecțiile Bibliotecii „V. A. Urechia" a avut ca model pe cea tipărită la Sibiu în 1797[3]. Caracterul literelor este identic cu al acestei bucoavne și cu al gramaticii lui Radu Tempea tipărită la Sibiu tot în 1797. Era evident că este vorba de o tipăritură sibiană. Am solicitat relații colegilor de la Biblioteca „ASTRA" și bibliotecarului Mitropoliei Sibiu, preotul Victor Bunea. Împrejurările ne-au fost, totuși, prielnice. La 22 martie 1982, preotul Victor Bunea ne-a comunicat că un cetățean „de pe lîngă Sighișoara" i-a prezentat, spre identificare, un exemplar identic cu cel semnalat de noi, care avea și foaie de titlu: „Bucoavnă tipărită în privilegiata tipografie a lui Ioan Bart, Sibiu, 1815"[4].

---

[1] Gheorghe Hâncu, *Cartea românească veche [la] Biblioteca regională „V. A. Urechia"*, Galați, 1965, p. 90, nr. 204.

[2] Daniela Poenaru, *Contribuții la bibliografia românească veche*, Tîrgoviște, 1973, p. 118, nr. 127.

[3] Vezi *BRV*, II, p. 393, nr. 607.

[4] Mulțumim și pe această cale preotului Victor Bunea pentru informație.

Partea gramaticală a acestei bucoavne conţine: alfabetul, silabe cu neglasnice şi glasnice; despre cunoaşterea literelor; despre silabizaţie (slovenire); despre cetire; adăogire; despre scrisoare.

Capitolul „Despre cetire", ca şi alte părţi din celelalte capitole sînt aproape identice cu paragrafele respective din gramatica lui Radu Tempea. Ne limităm la un singur exemplu:

Bucoavnă, 1815	*Gramatica*
(,) Opritoarea sau comma, aceasta desparte, întîiu: cuvintele, care unul către altul nemijlocit nu să cuvin. A doao desparte încheeturile cele mici care sînt părţile cei întregi, p/entru/ p/ildă/. Creşterea cea bună, învăţătura şi înţelepciunea aduce pre om la adevărata fericire. (p. 36).	(,) Opritoarea (comma) aceasta desparte cuvintele care uniie către altele nemijlocit nu să cuvin şi încheieturile ceale mici care sînt părţile cei întregi, adecă... Creşterea bună, învăţătura şi înţelepciunea, aduce pre om la adevărata norocire şi fericire (p. 212—213).

Cum şi în bucoavna din 1797 se găsesc asemenea texte inspirate din gramatica lui Radu Tempea, avem dovada că aceasta a fost folosită şi prin intermediul celor două bucoavne în şcolile din Transilvania. Nu încape îndoială că fragmentele din gramatica lui Tempea, existente în bucoavna din 1815, sînt preluate din cea din 1797.

Partea gramaticală este urmată de 42 maxime şi o poezie moralizatoare. Cîteva dintre aceste maxime, şase, sînt luate, probabil, din bucoavna tipărită, după opinia lui Onisifor Ghibu, de Gheorghe Şincai, la Blaj, în 1783[5].

Bucoavnă, 1815	*Bucoavnă, 1783*
Teme-te de D[u]mnezeu, fă ce iaste bine şi nu te teame de nime.	Teme-te de D[u]mnezeu, fă bine, nu te înfricoşa de nime.
Cinsteaşte pre cei bătrîni, că şi tu poţi fi bătrîn.	Cinsteşte bătrîneţele, că tu încă poţi fi bătrîn.
Nu vorbi de aceia ce bine nu ştii.	Nu vorbi despre aceia ce tu nu ştii bine.
Întru norocirea ta nu te mări.	Nu fii sumeţ, fiind norocos.
Nu făgădui ce nu poţi plini.	Nu făgădui ce nu poţi da.
Pe omul leneş toţi îl urăsc.	Pe omul leneş toţi îl urăsc.

Textul continuă cu o serie de poveşti moralizatoare (p. 59—92) existente şi în bucoavnele apărute la Viena în 1781, în cele de la Sibiu din 1788 şi 1797 şi Buda în 1808: „Pruncul cel cu inima deşartă" (p. 59—60); „Furul cel mic" (p. 60—61); „Luaţi aceasta aminte maicilor şi pruncilor" (p. 61—62); „Gazda lotrilor" (p. 63); „Tot ce iaste peste măsură, nu iaste sănătos" (p. 63—64); „Pruncul cel mincinos" (p. 64—65); „O fabulă. Leul şi măgarul. Învăţătura" (p. 66—71. Nu este identică cu cea din „Esopia" apărută la Sibiu în 1802); „Pentru supearstiţie sau credinţa deşartă" (p. 71—73); „Fata cea înţeleaptă" (p. 74—77); „Pentru ispovedanie" (p. 77—79); „Pentru clacă" (p. 79—81); „Pentru rătăcire" (p. 81—82. Această pagină lipseşte din exemplarul de la Galaţi); „Pruncul cel iubi-

[5] Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice româneşti*. Ediţie îngrijită de Octav Păun, Bucureşti, 1975, p. 62.

toriu de ostenceală" (p. 83); „Pagubă din prostie, adecă din neştiinţă" (p. 83—86); „Doi ciini. Învăţătură" (p. 87—90. Fabula nu este preluată din „Esopia" apărută la Sibiu în 1802); „Nişte reguli despre sănătate" (p. 90—92) şi tabla „Pentru numere româneşti, arăpeşti, lătineşti" (p. 93—94. Pagina 94 lipseşte).

Cele două fabule, „Leul şi măgarul" şi „Doi cîini", sînt preluate, cu foarte mici modificări, din volumul lui Dimitrie Ţichindeal, „Filosoficeşti şi politiceşti prin fabule moralnice învăţături", Buda, 1814 (traduceri după Dositei Obradovici). Aşadar, autorul bucoavnei nu a luat în seamă dispoziţia guvernului, care ordonase ca volumul lui Ţichindeal să fie retras pentru că „induce în eroare poporul neştiutor şi mai ales tineretul, făcîndu-l să se sustragă legilor şi ar putea să-l îndemne la tendinţe de atacuri periculoase"[6]. Includerea celor două fabule în bucoavnă ar putea fi un indiciu că autorul ei se solidariza cu silinţele lui Ţichindeal şi ale altor români bănăţeni pentru instalarea, în această parte a ţării, a unui ierarh român în locul celui sîrb, care aplica politica autorităţilor habsburgice de a nu sprijini dezvoltarea şcolilor româneşti.

Identificarea autorului acestei bucoavne este destul de dificilă. Am sperat să găsim informaţii în arhiva tipografiei Barth, dar registrele anului 1815 lipsesc[7]. Dacă cumva Radu Tempea a fost autorul bucoavnei din 1797, funcţiona de doi ani de zile, la Sibiu, ca director al „şcoalelor naţionaliceşti reunite", putem admite că tot el este şi autorul celei din 1815, deşi în acest an, fiind foamete în Transilvania, era preocupat cu aducerea din Muntenia a „o mie de găleţi transilvane" de porumb[8].

Se ştie că în 1815 a apărut la Sibiu „Bucoavnă de normă"[9] de Moise Fulea, directorul „şcoalelor naţionaliceşti reunite", care nu are nici o legătură cu conţinutul bucoavnei descrise mai sus. Este singurul caz, din istoria cărţii vechi sibiene, cînd apar în acelaşi an două bucoavne. Diferenţele substanţiale ce există în structura şi conţinutul celor două bucoavne ne împiedecă să admitem că Moise Fulea este şi autorul bucoavnei pe care o comentăm. Să sperăm că cercetări viitoare vor elucida şi această chestiune, nu lipsită de importanţă, din istoria tipăriturilor sibiene.

*

---

[6] Candid C. Muşlea, *O dinastie de preoţi şi protopopi. Radu Tempea*, Braşov, 1939, p. 64—65. Vezi şi Alexe Ivici, *Acte privitoare la Dimitrie Cichindeal*, în *Revista istorică*, III, 1927, 10—12, p. 383; I. D. Suciu, *Luministul Dimitrie Ţichindeal*, în *Revist*, 28, 1975, 8, p. 1253—1258.

[7] Informaţie de la Liliana Popa, scrisoare din 24 iunie 1982; îi mulţumim şi pe această cale.

[8] Candid C. Muşlea, *op. cit.*, p. 62.

[9] *BRV*, III, p. 117—118 nr. 876. O. Ghibu susţine că descrierea din *BRV* este greşită şi că titlul exact ar fi: „Bucoavne szau Ke'rticsike de nume pentru trebuintza Pruntsilor Romaenesti Ne-Unitzi din Ardeal. Despre Nemtzie pre Romaenie acum entaeii entoarsze, Sibiu, În Typografia lui Gheorghie de Clozius" (105 p.), *(Din istoria literaturii didactice*, p. 81). O. Ghibu a văzut acest exemplar la şcoala primară din Răşinari, dar el nu poate fi din 1815, pentru că Georg von Closius începe să tipărească în 1830, tot în tipografia lui Johann Barth *(BRV*, III, p. 672, nr. 1469), iar din 1833 devine, prin moştenire, proprietarul tipografiei lui Barth (Elena Dunăreanu — Aurelia Popa, *Cartea românească sibiană*, Sibiu, 1979, p. 30, nr. 230; Mircea Tomescu, *Istoria cărţii româneşti de la începuturi pînă la 1918*, Bucureşti, 1968, p. 147.)

Într-un manuscris miscelaneu, semnalat de noi în „Catalogul manuscriselor şi scrisorilor din Biblioteca »V. A. Urechia«“[10], există copiată şi o tipăritură sibiană neînregistrată în BRV şi nici în catalogul cărţii sibiene întocmit de Elena Dunăreanu şi Aurelia Popa[11]. Titlul tipăriturii pe care o aducem acum în discuţie este: „Cîntare jalnică / la / îngropăciunea măritului şi de / bun neam născut neguţitori / Hajii / Costantin Pop / prin / Vasilie Aron / jurat în marele Prinţip[at] / al Ardealului procurator / şi alcătuit / Sibii / Tipografia a lui Ioann / Bart“[12]. Textul, în versuri, are data de 20 octombrie 1808, desigur, data morţii cunoscutului negustor sibian[13]. A fost copiat la Lipova, în Banat, de Gheorghe Gheorghevici, după 25 iunie 1814.

Autorul acestei tipărituri, o broşură, Vasile Aaron, mai scrisese asemenea versuri ocazionale, semnalate, în 1940, de Dan Simonescu[14]. Nu ar fi exclus ca tot Vasile Aaron să fie şi autorul acelor „Stihuri către Dumnealui Hagi Constandin Popp“, tipărite la Sibiu, la 21 mai 1802[15].

Aceste două cărţi, împreună cu alte tipărituri transilvane, prezente în biblioteca lui V. A. Urechia, donată la 7 decembrie 1889 oraşului Galaţi, dovedesc, în măsură egală, interesul acestuia pentru salvarea atîtor mărturii ale culturii româneşti, ca şi permanentul contact de idei şi cărţi ce a existat „între românii de dincoace şi cei de dincolo de munţi“, în vremea cînd trupul ţării era sfîrtecat de graniţe nedrepte.

PAUL PĂLTĂNEA

ANEXA

Biblioteca „V.A. Urechia“, Ms. II/2, f. 63—67.

f. 63 Cîntare jalnică / la / îngropăciunea măritului de / bun neam născut neguţitori / Hajii / Costantin Pop / prin / Vasilie Aron / jurat în marele Prinţip[at] / al Ardealului procurator / şi alcătuit / Sibii / Tipografia a lui Ioann / Bart.

f. 64 Mult amăjito[a]re lume
To[a]te cîte ai sînt glume
Şi visuri prisosito[a]re
Ca negura trecăto[a]re.
To[a]te sînt deşărtăciune.
To[a]te praf şi stricăciune.
Tu a no[a]stră zămislire

---

[10] Paul Păltănea, *Catalogul manuscriselor şi scrisorilor din Biblioteca „V. A. Urechia“*, Galaţi, 1979, p. 51, nr. 147.

[11] E. Dunăreanu, A. Popa, *op. cit.*, p. 24—25.

[12] Vezi *Anexa*.

[13] Amănunte la Andrei Oţetea, *Casa de comerţ Hagi Constantin Pop din Sibiu şi rolul ei în dezvoltarea comerţului din Ţara Românească*, în *Comunicări şi articole de istorie*, Bucureşti, 1955, p. 29—44.

[14] Dan Simonescu, *O latură necunoscută din activitatea lui Vasile Aaron*, în *Arhiva românească*, V, 1940, p. 257—265. Pentru alte preocupări literare ale lui Vasile Aaron, vezi Nicolae Lascu, *Ovidiu. Poetul exilat la Tomis*, Constanţa, 1973, p. 103, 108; Mircea Popa, *Două opere mai puţin cunoscute ale lui Vasile Aaron*, în *Revista de istorie şi teorie literară*, 28, 1979, 3, p. 437—443.

[15] *BRV*, IV, p. 117, nr. 275.

Mijlocești la dreapta fire,
Ne dai maicelor în brață
Să ne crească spre viață.
Socotim să tot trăim
De mo[a]rte puțin gîndim.
Nice nu ne naștem bine
Val de necazuri ne vine,
Înnotăm fără-ncetare
Ca un vînslătoriu pre mare.
Cu cît vîrsta ne mai crește
Grija încă să mărește.
Ne trudim și asudăm
Ca multe să adunăm,
Să custăm [sic] lungă viață
Dintrînsăle cu dulciață.
f. 64 v Iar tirana[1] Antropos
Avînd cuget nemilos
Rîde de a noastră trudă
Și de sudo[a]rea cea crudă,
Tocma atunci cînd gîndim
Că mai fericiți trăim.
Secera cea ascuțită
Spre acea treabă gătită
Cu cumplire i-o sucește
De viață ne lipsește.
Și după multe nevoi
Ne trimite înapoi
În pămîntul ticălos,
De unde e omul scos
Și zidit de D[u]mnezeu
După însuș[i] chipul său.
Pre toți pre rînd ne adună
La acel loc deînpreună,
Pre unii la bătrîneațe
Pre alți[i] la tinereațe.
f. 65 Dînsa e-[n] lume mai mare
Și pre nume priaten n-are,
De bătrîni nu-i rușine,
La cei tineri încă vine
Nu-i frică de împărați
Cu taberi încunjurați
Nu să teame de voinici
Nu-i milă de prunci mici.
Mo[a]rtea to[a]te stăpînește
Și preste to[a]te domnește.
To[a]te pier, să mistuesc,
Și nu să mai pomenesc.
Piere ticălosul om
Mîncînd strămoșul din pom,
Rămîn ceale adunate
Prin osteneli necrutate,
Abea duce în pămînt
Cu el puțintel veșmînt,
Cu care să învălește
Cînd de toți să despărțește,
Și să dă spre putrejune
O! mare înșălăciune.

---

[1] Antropos e o dumnezăiță a păgînilor cu totul nemilostivă carea tăind baera vieți[i] să zicea această viață (nota autorului).

Oh! vai! cum ne înşălăm,
Cînd trupurile îngrăşăm.
Vermilor sîntem mîncare,
Pămîntului îngrăşare.

f. 65 v Tot ce răsare afară
În pămînt să-nto[a]rce iară.
Tot ce răsare şi creşte,
Oare cînd să vestejeşte,
To[a]te să-ntorc în pămînt
Din care fusă şi sînt.
To[a]te sînt deşărtăciune
To[a]te praf şi putrejune.
Cela ce nu vrea să crează
Meargă în mormînt şi vază
Unde zac nenumăraţi
De la început îngropaţi.
Şi să-mi spue apriat
Care au fost cel bogat,
Care sărac şi lipsit
În viaţă au trăit,
Care au fost cel urît
Şi de lume ocărît,
Care tînăr şi frumos
Şi care neputincios,
Au nu într-un chip putrăzesc
Nu într-un chip să mistuesc.
Unde e frumuseaţea care
Multora făcea mişcare,
Unde iaste voiniciea
Unde vîlva şi tăria.

f. 66 Craii cei tari şi împăraţi,
Putearnici şi bogaţi,
Putrezesc cu cei lipsiţi,
Într-o potrivă periţi.
O piatră, un foişor,
Acopere vîlva lor.
Singură fapta cea bună
Merje cu noi dinpreună.
Cealelalte rămîn to[a]te
Aci, în lume, la gloate,
Fapta bună cu noi vine,
Ne povăţueaşte bine
Cătră locul fericit,
Celor buni din veaci gătit.
Cel ce pînă cînd trăeaşte
Despre aceasta grijaşte,
Să poartă ca un creştin
Viteaz lui H[risto]s deplin.
Tocma de moare trupeşte
Tot trăeşte sufleteşte
Cu îngerii dinpreună
În nespusă voe bună.
Ce minune dară iaste
Ca acest ce fără veaste
Lăsînd această viaţă
Trecu la a sa dulceaţă.

f. 66 v Credincios bun şi vestit
Drept Pop Costandin numit,
Cu a sa de aici mutare

Făcu la toţi obidare.
Că cei slabi folositoriului
Lipsiţii ajutătoriul,
Cei obidaţi mîngăearea
Îş[i] plîng, îş[i] jălesc căderea.
O! cîte bisearici sfinte
Ş-au pierdut al său părinte
Şi patron de apărare,
Pururea fără încetare.
Oh! cîţi slăbănogi mîhniţi
Umblă plîngînd pe uliţi,
Pierzînd acea mângăiare
Prin această grea cădeare.
Ceilelalţe ce tac to[a]te
Care nume nu le po[a]te
Povesti cu măiestrie
Sau cu pana să le scrie,
Fiind că despre o parte
Sînt la toţi ştiute fo[a]rte.
Despre această faptă bună
E prin sine dinpreună.

f. 67 În toată vremea mărit
Şi desăvîrşit vestit,
Drept aceea deodată
Aicea vestită ceată
Să strigăm o! Doamne sf[i]nte
O! al tuturor părinte
Pre cela ce de aice
De unde domneşte, pri ce
Ţi-au plăcut a-l rădica
Şi la tine a-l chema,
Aşază-l la bucurie,
La veacinică veselie.
Sibii 20 octombrie 1808

Tristă-i so[a]rtea omenească
Cine s-o tăgăduească.
Astăzi mie, mî[i]ne ţie,
Cel ce cîntă bine ştie.

CONTRIBUTIONS À L'ANCIENNE BIBLIOGRAPHIE ROUMAINE. DEUX OUVRAGES IMPRIMÉS À SIBIU

(Résumé)

L'auteur publie deux ouvrages roumains anciens dont le premier est une „Bucoavnă" (manuel de grammaire) imprimée à Sibiu en 1815 qui s'inspire d'un manuel similaire, imprimé aussi à Sibiu en 1797. Ce fut jusqu'ici enregistré — faussement — comme faisant partie du type de la „Bucoavnă" imprimée à Braşov en 1816.

L'autre est un ouvrage jusqu'ici inconnu, imprimé à Sibiu probablement en 1808 et que l'auteur a découvert comme copie manuscrite datée en 1814, insérée dans un colligat de textes manuscrits.